

УДК 94:327(5-191.2+5-15)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-14-4>

Бульвінський А.Г.

<https://orcid.org/0000-0001-9665-7418>

ПОЛІТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ТА СЕРЕДНЬОГО СХОДУ ЩОДО ТАДЖИКИСТАНУ

У статті аналізуються основні напрямки політики щодо Таджикистану сусідніх країн Центральної Азії та культурно споріднених з таджиками країн Середнього Сходу. Громадянська війна у Таджикистані між прихильниками світського та релігійного шляхів розвитку країни (1992-1997 рр.) спричинила неоднозначне ставлення та політику з боку різних державних, політичних та релігійних кіл Афганістану. Однак, після того, як стало зрозуміло, що боротьба між світськими та ісламістськими силами у Таджикистані може зруйнувати країну як таку, культурно та мовно близька таджикам політична еліта Афганістану (Б. Раббані та А. Масуд) та Ірану (А. Рафсанджани) доклала вагомих зусиль для припинення громадянської війни в Таджикистані у статусі посередників та проявила зацікавленість у стабільному розвитку Таджикистану. У 2000-х рр. Іран відмовився від спроб впливати на таджицьку політику з метою сприяння становленню у Таджикистані релігійної держави, перейшовши до співпраці зі світською таджицькою владою в економічній сфері.

Важливими питаннями, які ускладнюють відносини Узбекистану та Киргизстану з Таджикистаном є будівництво таджиками великих ГЕС на гірських річках, що в Узбекистані вважають загрозою національній безпеці та невирішені прикордонні суперечки, які є джерелом постійного загострення ситуації на киргизько-таджицькому кордоні. Загалом Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафік та ісламіські впливи, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном – прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Ключові слова: Таджикистан, зовнішня політика, Центральна Азія, Афганістан, Іран.

З часу появи у 1991 р. незалежної таджицької держави чинник зовнішнього впливу на її долю був дуже значним. Найбільший безпосередній вплив на Таджикистан мають країни сусіди по Центральній Азії, насамперед Узбекистан та Киргизстан та культурно споріднені з таджиками країни Середнього Сходу (Афганістан та Іран).

Цей вплив відбиває як зовнішньополітичні стратегії країн регіону так і характер двосторонніх відносин. Розуміння суті цих процесів має стати у нагоді українській дипломатії при виробленні стратегії та здійснення політики щодо регіону Центральної Азії.

Метою даної статті є з'ясування змісту політики країн регіону щодо пострадянського Таджикистану.

Афганська політика

Афганістан нині є чи не найближчою до Таджикистану країною з погляду спільного історичного минулого, мови, традицій, звичаїв, єдиної релігії [1]. Близько 30% населення сучасного Афганістану складають таджики, які мешкають на півночі країни, у прикордонних з Таджикистаном районах.

Державний кордон (1,3 тис. км) формально розділив таджицький народ лише наприкінці XIX ст. Мова афганських таджиків – дарі, до 1936 р. була єдиною державною мовою Афганістану, а зараз є однією з двох державних.

Громадянська війна у Таджикистані між прихильниками світського та релігійного шляхів розвитку країни (1992-1997 рр.) спричинила неоднозначне ставлення та політику з боку різних державних, політичних та релігійних кіл Афганістану.

З одного боку, президент Афганістану таджик Б. Раббані був готовий у 1992 р. особисто вилетіти у Душанбе з метою сприяння врегулюванню конфлікту. А з іншого, за підтримки ісламістських партій у північних провінціях Афганістану було створено близько 20 військово-тренувальних таборів для вишколу таджицьких бойовиків [2, с. 146]. Окрім того, у м. Кундуз у березні 1993 р. таджицькими ісламістами був створений «Уряд Таджикистану», який мав керувати бойовими діями у Таджикистані та взаємодіяти з урядом Ісламської Держави Афганістан, а у червні 1993 р. – Об'єднана таджицька опозиція у складі Партії ісламського відродження Таджикистану та Демократичної партії Таджикистану [3, с. 123, 128].

Після цього військово-політична ситуація у Таджикистані загострилась. Адже саме зброя з Афганістану стала серйозним чинником дестабілізації ситуації у Таджикистані. Окрім того впродовж 1992-1996 рр. з території Афганістану таджицькі та афганські ісламісти регулярно здійснювали збройні прориви на територію Таджикистану на памірському і гармському напрямках для дестабілізації ситуації, обстрілювали прикордонні застави, тероризували прикордонні райони. Станом на 1994 р. вздовж афгансько-таджицького кордону було зосереджено понад 10 тис. таджицьких та афганських моджахедів, які здійснювали регулярний силовий тиск на кордон, а на території Таджикистану діяло понад 8 тис. бойовиків [3, с. 147].

Офіційний уряд ІДА чи не міг, чи не дуже прагнув взяти під контроль кордон із Таджикистаном для перешкодження незаконного трафіка зброї та наркотиків, хоча на дипломатичному рівні Душанбе отримав усі запевнення у відсутності бажання втручатися у внутрішні справи з боку афганського уряду.

Візит у Кабул у серпні 1993 р. тодішнього голови таджицького парламенту Е. Рахмона та наступний візит до Душанбе у грудні 1993 р. президента Афганістану Б. Раббані наочно засвідчили посилення тенденції до зближення двох країн. Цей новий дискурс був підтверджений підписанням 22 грудня 1993 р. договорів про дружбу і співробітництво, про співробітництво у галузі культури, науки і освіти, про економічне і торгівельне співробітництво [2, с. 147].

Мабуть найважливішою з підписаних тоді угод, була угода про щорічне, починаючи з 1994 р., постачання до Таджикистану 1 млрд м³ афганського природного газу газогоном Келіф-Душанбе. Це дозволило б ослабити інфраструктурно-енергетичну залежність від Узбекистану. Однак реалізація цієї

угоди була зірвана лідером етнічних узбеків Афганстану А. Дустумом, який мав тісні контакти з Ташкентом [4].

Невдовзі після візиту Б. Раббані до Ташкента А. Дустум у союзі з прем'єр-міністром Афганістану Г. Хекматіаром збройно виступає проти президента Б. Раббані та міністра оборони ІДА таджика А. Масуда, що дестабілізувало ситуацію на півночі країни і унеможливило постачання природного газу з Шибіргану до Таджикистану. Ці події не лише посприяли приходу до влади в Афганістані «Талібану», а й погіршенню таджицько-узбецьких відносин у Центральній Азії.

На фоні жорстокого протистояння з рухом «Талібан», яке розгорнулось в Афганістані з 1994 р., таджики Б. Раббані та А. Масуд прагнули примирити ворожучі сторони в сусідньому Таджикистані. Тому вони не виступили на боці однієї із сторін, а доклали зусиль для досягнення компромісу між сторонами протистояння. Зокрема Б. Раббані під час зустрічі з лідером Об'єднаної таджицької опозиції С. Нурі сказав: «Пане Нурі, за що ви боретесь? Для чого ця війна? Думаю, Рахмонов дуже достойний хлопець, сідайте з ним і домовляйтесь. Нехай Таджикистан зміцниться в політичному й економічному плані... Боюсь, що війна зруйнує Таджикистан...» [5].

Перша особиста зустріч лідерів протидіючих сторін – Є. Рахмона та С. Нурі відбулась 17-19 травня 1995 р. на території Афганістану – в Кабулі. І саме під час зустрічі на півночі Афганістану (у м. Хосдех) у грудні 1996 р. Є. Рахмона та С. Нурі за активного сприяння Б. Раббані та А. Масуда було остаточно узгоджено параметри мирного договору, який потім був підписаний у Москві у 1997 р.

Іранська політика

Після розпаду СРСР Іран почав докладати значних зусиль для повернення у політичне, економічне та культурне життя Центральної Азії загалом та Таджикистану, зокрема. Іран став першою країною світу, яка визнала незалежність Таджикистану (9 вересня 1991 р.) та відкрила своє посольство у Душанбе (січень 1992 р.).

У 1990-х рр. Іран проводив неоднозначну політику щодо Таджикистану. З одного боку здійснювались спроби експорту культурної революції, а з іншого Іран став активним учасником міжтаджицького примирення у громадянській війні. З восьми раундів переговорів три пройшли в Ірані, і саме на переговорах у Тегерані у вересні 1995 р. було підписано угоду про припинення вогню. Тому маємо усі підстави говорити про успішне посередництво Ірану у врегулюванні міжтаджицького протистояння.

Поворотним моментом в ірано-таджицьких відносинах став офіційний візит президента Ісламської Республіки Ірану А. Рафсанджані до Таджикистану у травні 1997 р. під час якого було закладено міцний фундамент для розвитку культурних відносин між країнами [6, с. 15-16].

Якщо історична, мовна та культурна єдність іранського і таджицького народів є суттєвим чинником для активної співпраці, то приналежність країн до різних ісламських конфесій (Таджикистан – суніти, Іран – шіїти) є стримуючим чинником. Тим більше, що сунітсько-шіїтські протиріччя з кожним роком загострюються, що особливо помітно на відносинах між головними країнами цих двох течій – Ісламською Республікою Іран та Королівством Саудівська Аравія. Окрім того, Іран, як теократична держава у якій реалізований шіїтський принцип організації державної влади «велайате факіх» з провідною роллю духовенства [7, с. 14] не може бути прикладом для Таджикистану, який у війні виборів право на світський шлях розвитку.

У 2000-х рр. Іран відмовився від спроб впливати та таджицьку політику з метою сприяння становленню у Таджикистані релігійної держави, перейшовши до співпраці зі світською таджицькою владою в економічній сфері. Насамперед йшлося про реалізацію спільних проєктів у гідроенергетиці та транспортній інфраструктурі.

У середині 2000-х рр. Іран висловив зацікавленість та готовність вкладати гроші у добудову Вахшського каскаду ГЕС у Таджикистані. У лютому 2006 р. розпочалось фінансоване Іраном будівництво Сангтудинської ГЕС-2. Іран вклав у проєкт 180 млн. дол., Таджикистан – 40 млн. Угода передбачала, що після запуску ГЕС Іран на 12,5 років отримає її у концесію й отримуватиме весь прибуток [8, с. 38]. Таджики пішли на ці умови, оскільки будівництво великої ГЕС об'єктивно зміцнювало енергетичну незалежність країни. Сангтудинська ГЕС-2 була запущена у роботу у 2014 р.

Окрім цього іранська будівельна компанія Sabir впродовж 2003-2006 рр. будувала стратегічно важливий для Таджикистану Анзобський тунель (5 км), який забезпечив цілодобовий автомобільний зв'язок між Південним та Північним Таджикистаном. Він був урочисто зданий в експлуатацію у 2006 р. за участі президентів обох країн Е. Рахмона та М. Ахмадинежада, однак у незавершеному вигляді. Його добудова та облаштування за участі іранської сторони тривають до нині. Впродовж 2003-2019 рр. Іран вклав у будівництво тунелю понад 60 млн. дол. США [9].

У другій половині 2000-х рр. виникли певні перспективи для створення «персомовного альянсу». У липні 2006 р., у Рік арійської цивілізації, проголошеної у Таджикистані, у Душанбе відбулась перша в історії зустріч лідерів трьох персомовних країн – Таджикистану, Ірану та Афганістану, яка започаткувала подібний трьохсторонній діалог. Як зазначав Х. Додіхудоєв, це була спроба сформуванню ідею перської єдності на противагу ідеї пантюркізму у Центральній Азії [10, с. 154]. У 2008 р. сторони почали обговорювати економічні перспективи «союзу трьох». Зокрема йшлося про можливість будівництва двох залізниць та лінії електропередач із Ірану через територію Афганістану до Таджикистану [11, с. 205-206].

Однак на шляху формування міждержавного об'єднання постала низка перешкод, насамперед триваюча громадянська війна в Афганістані.

Також варто зазначити, що після проголошення незалежності перед Таджикистаном відкрились можливості налагодження тісного співробітництва з багатими ісламськими країнами. Однак вони у 1990-х рр. насторожено поставились до Таджикистану, сприймаючи його пострадянське керівництво як прокомуністичне, що у їх розумінні означало антиісламськи налаштоване. Тому значного розвитку економічних відносин між багатими ісламськими країнами та Таджикистаном не було. У свою чергу світська таджицька влада небезпідставно підозрювала ісламські держави у сприянні таджицькій ісламській опозиції.

Узбецька політика

Після того, як у Таджикистані у 1992 р. розгорілась громадянська війна, сусідні країни Центральної Азії доклали зусиль для її локалізації та припинення. Так, у грудні 1992 р. Верховні ради Узбекистану та Казахстану на прохання Верховної ради Таджикистану ухвалили рішення про спрямування військових контингентів до Таджикистану для допомоги у підтриманні миру і спокою.

Для стабілізації ситуації на таджицько-афганському кордоні 7 серпня 1993 р. на зустрічі у Москві глав держав Казахстану, РФ, Таджикистану, Узбекистану та представника президента Туркменістану було ухвалене рішення про колективну оборону таджицько-афганського кордону, як південного кордону СНД [12]. Потім на засіданні глав держав СНД 24 вересня 1993 р. було ухвалене рішення про створення Колективних миротворчих сил СНД у Таджикистані [13]. Вони почали діяти у листопаді 1993 р. у складі російської 201-ї мотострілецької дивізії, дислокованої у Душанбе, російських прикордонників та казахського, узбецького і киргизького батальйонів, дислокованих на південному кордоні Таджикистану. Узбецькі і киргизькі підрозділи були виведені з таджицької території у 1998-1999 рр. КМС загалом офіційно були розформовані у 2000 р. у зв'язку із завершенням громадської війни та стабілізацією військово-політичної ситуації у Таджикистані [14].

Фактично з часу проголошення незалежності між Узбекистаном та Таджикистаном, які мають 1,3 тис. км спільного кордону, тривала своєрідна «холодна війна». Так посольство Узбекистану в Душанбе було відкрито лише навесні 1998 р. Президент Узбекистану І. Карімов (1990-2016 рр.) за часи свого президентства відвідав сусідній Таджикистан з офіційним візитом у 2000 р., а президент Таджикистану Е. Рахмон сусідній Узбекистан – у 1998 та 2001 рр. Одним із важливих наслідків цих зустрічей стало створення у 2002 р. Спільної таджицько-узбецької комісії з торгово-економічного співробітництва.

Однак подальша стагнація політичних відносин характеризувалась суттєвим падінням двостороннього товарообігу, у 2007 р. він складав 300 млн. дол., а у 2016 р. – лише 197 млн. дол. [15]. Авіаперевезення між країнами, перервані у

1992 р. з початком громадянської війни у Таджикистані були відновлені лише у 2017 р. [16].

Намагаючись перешкодити реалізації таджицьких енергетичних проєктів, Узбекистан періодично ускладнював підвіз товарів та матеріалів у Таджикистан залізницею. Адже вихід Таджицької залізниці у світ нині можливий лише через територію Узбекистану. У 2012 р. узбецька сторона навіть розібрала залізничну колію на ділянці Галаба – Амузанг, ізолювавши південну частину таджицької залізниці від світу.

Намагаючись прорвати транспортну блокаду президент Таджикистану спільно з лідерами Туркменістану та Афганістану у 2013 р. домовились збудувати залізничну лінію із Туркменістану через Афганістан до Таджикистану, обходячи територію Узбекистану з півдня [17]. Станом на 2021 р. Туркменістан збудував свою гілку до афганського м. Андхой, а Таджикистан до афганського кордону. Однак зі зміною влади в Узбекистані на початку 2018 р. розібрана ділянка залізниці була відновлена узбецькою стороною і знову запущене залізничне сполучення з м. Куляб територією Узбекистану.

Наприкінці 1990-х рр. через загрозу проникнення на узбецьку територію бойовиків Ісламського руху Узбекистану, узбеки почали мінувати гірські ділянки кордону з Таджикистаном. У 2001 р. країни ввели візовий режим щодо громадян один одного. І лише за результатами першого візиту до Таджикистану у березні 2018 р. президента Узбекистану Ш. Мірзіяєва сторони домовились про остаточне розмінування спільних ділянок кордону до кінця 2019 р. [18], що і було зроблено, та про скасування візового режиму.

Проблеми з розрахунками за газ та електроенергію з Узбекистану впродовж 1990-х – 2000-х рр. створили додатковий чинник напруги у двосторонніх відносинах між країнами. У 2006-2007 рр. Узбекистан тимчасово перекирвав постачання електроенергії та газу до Таджикистану [8, с. 39]. У 2012 р. між Узбекистаном, який є основним експортером газу, та Таджикистаном виникла криза через проблеми з платежами у результаті чого низка великих таджицьких підприємств опинились на межі закриття. Таджицький уряд був змушений ухвалювати програму поступового переходу на використання вугілля.

Впродовж усього періоду незалежності Узбекистан послідовно виступав проти таджицьких водно-енергетичних ініціатив та проєктів будівництва великих ГЕС, вважаючи що це може загрожувати національній безпеці Узбекистану через ймовірність обмеження постачання води з гірських річок Таджикистану у низинний Узбекистан для споживання та зрошення, а також призвести до загострення екологічних проблем у регіоні [19]. Окрім того, Узбекистан не хотів, щоб Таджикистан отримав через систему гребель технічну можливість контролювати кількість води, яка іде по рікам на його територію.

Показовою у цьому сенсі стала ситуація з будівництвом ГЕС на р. Зеравшан, угоду про що було підписано на таджицько-китайських переговорах у 2006 р.

КНР була готова фінансувати та реалізовувати це будівництво, однак через негативну реакцію Узбекистану заморозила участь у цьому проєкті. Загалом Китай послідовно ухиляється від участі у великих проєктах на території Таджикистану, які можуть бути розцінені Узбекистаном як такі, що не відповідають його інтересам [20, с. 114-115].

Як зазначає у своїй роботі Д. Фармонова «якщо глибше вникнути у корінь цих розбіжностей, то Узбекистан просто хоче бути головним постачальником енергетичних ресурсів, а в особі Таджикистану теперішнє керівництво сусідньої республіки бачить свого головного суперника в галузі водно-енергетичних ресурсів Центрально-азійського регіону» [21, с. 22].

Для просування своїх позицій у відносинах з Душанбе, Ташкент практикує звернення і до найвищих міжнародних організацій. Так, у 2013 р. представник Узбекистану при ООН звернувся до генерального секретаря організації Пан Гі Муна з листом щодо погіршення екологічної ситуації у прикордонних з Таджикистаном районах Сурхандарїнської області через «транскордонне забруднення, що спричинене шкідливими промисловими викидами таджицької алюмінієвої компанії «Талко», створює загрозу для екологічної безпеки, джерел існування і стійкого розвитку в Узбекистані, Таджикистані та інших країнах» та вимогами покласти кінець негативному впливу викидів «Талко» на Узбекистан [22].

Загалом таджицько-узбецькі відносини можна охарактеризувати як нестабільні та суперечливі з тенденцією до періодичного загострення. Суперечності між країнами мають комплексний характер, однак об'єктивні обставини змушують Узбекистан та Таджикистан постійно шукати розумні компроміси у двосторонніх відносинах.

Окремою проблемою у відносинах Таджикистану з Киргизстаном та Узбекистаном є наявність таджицьких анклавів на їх територіях (Ворух та Західна Калача у Киргизстані та Сарвак в Узбекистані) та невирішені питання з лінією кордону, які час від часу призводять до збройних сутичок на кордонах.

З 976 км таджицько-киргизького кордону лише 504 км чітко визначені у договорах та позначені на картах, спірними є 70 ділянок. Переговори з делімітації кордону тривають з 2002 р. З 2014 р. ідуть переговори між Киргизстаном та Таджикистаном про обмін прикордонними ділянками. У січні 2020 р. віце-прем'єр-міністр киргизького уряду Ж. Разаков повідомив про домовленості щодо обміну деякими ділянками, однак таджики публічно не підтвердили ці домовленості [23].

У листопаді 2020 р. в.о. президента Киргизстану С. Жапаров оголосив про бажання активізувати процес прикордонного врегулювання із сусідніми країнами. Розвиваючи політику нового киргизького лідера, голова Державного комітету національної безпеки Киргизстану К. Ташиєв у березні 2021 р. запропонував таджицькій стороні або зафіксувати село Ворух як таджицький анклав на киргизькій території, остаточно відрізвавши його від основної

території Таджикистану, або обміняти Ворух на рівнозначну за площею киргизьку територію. Після цього на початку квітня 2021 р. киргизи провели військові навчання поблизу таджицького кордону, тим самим демонструючи силу таджицькій стороні [24].

З 2014 р. сутички між місцевими мешканцями, стрілянина на спірних прикордонних ділянках відбуваються фактично щороку. Одним із головних предметів киргизько-таджицької територіальної суперечки є район водозабору «Головний» на р. Ак-Суу. Однак конфлікт 29-30 квітня 2021 р. був наймасштабніший за всі роки незалежності. Адже збройні підрозділи двох країн атакували прикордонні застави та населенні пункти на території іншої країни, втрати з обох сторін склали близько 50 осіб вбитими [25]. Причиною конфлікту з таджицького боку можуть бути як невдоволення розподілом води у літні місяці, так і бажання пробити коридор до анклаву Ворух. За версією киргизької сторони причиною конфлікту була спроба таджиків встановити контроль над водозабором на спірній ділянці корону.

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки.

Після того, як стало зрозуміло, що боротьба між світськими та ісламістськими силами у Таджикистані може зруйнувати країну як таку, культурно та мовно близька таджикам політична еліта Афганістану (Б. Раббані та А. Масуд) та Ірану (А. Рафсанджані) доклала вагомих зусиль для припинення громадянської війни в Таджикистані у статусі посередників та проявила зацікавленість у стабільному розвитку Таджикистану.

Важливими питаннями, які ускладнюють відносини Узбекистану та Киргизстану з Таджикистаном є будівництво таджиками великих ГЕС на гірських річках, що в Узбекистані вважають загрозою національній безпеці та невіршені прикордонні суперечки, які є джерелом постійного загострення ситуації на киргизько-таджицькому кордоні.

Загалом варто зазначити, що Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафік та ісламіські впливи, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном – прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Список використаних джерел та літератури

1. Бульвінський А.Г. Таджикистан в геополітичній структурі центральноазійського регіону: історичний аспект // Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору: збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. – С. 5-22.
2. Искандаров К. Таджикиско-афганские отношения и перспективы их развития // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №1. – С. 145-156.
3. Равшанзод М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX в.: Дис... канд. ист. наук. – Душанбе, 2019. – 219 с.
4. Искандаров К. Влияние афганского кризиса на ситуацию в Таджикистане. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_07_iskanderov.shtml

5. Бурхануддин Раббани (экс-президент Афганистана): «Рахмонов - достойный парень...» (интервью). 01.07.2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280>
6. Мохаммадсадег М. Культурные связи Республики Таджикистан с Исламской Республикой Иран (1991-2011 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук. – Душанбе, 2012. – 26 с.
7. Нетьматов И. Исламский фактор во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX начало XXI вв.): Автореф. дис. канд. ист. наук. – Душанбе, 2016. – 26 с.
8. Абдрахманов А. Таджикистан: актуальные тенденции в экономике, внутренней и внешней политике // Центральная Азия и Кавказ. – 2007. – №6. – С. 25-41.
9. Плата за проезд по «дороге смерти». 28.10.2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fergana.news/articles/112022/>; Иран и Таджикистан договорились вложить \$8 млн в достройку «тоннеля ужаса». 01.07.2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fergana.media/news/108598/>
10. Додихудоев Х. Таджикистан – Иран: достижения и перспективы сотрудничества // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №2. – С. 152-161.
11. Алимов Б.Х. Геополитические реалии Таджикистана в Центральной Азии и персоязычный альянс региона // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. – 2013. – №3 (55). – С. 204-208.
12. Тошмухаммадов М. Гражданская война в Таджикистане и постконфликтное восстановление. – Саппоро, 2004. – 26 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/040607tasmuhammadov.pdf
13. Соглашение о Коллективных миротворческих силах и совместных мерах по их материально-техническому обеспечению (Москва, 24 сентября 1993 года). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_893#Text
14. О Коллективных миротворческих силах в Республике Таджикистан. Решение Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 21.06.2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/H000000193_
15. Узбекистан и Таджикистан: конец холодной войне и старые тайны. 06.03.2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/polit/2387873.html>
16. Таджикистан и Узбекистан возобновят авиасообщение. 02.12.2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ato.ru/content/tadzhikistan-i-uzbekistan-vozobnovyat-aviasoobshchenie>
17. Дан старт строительству железной дороги Туркменистан-Афганистан-Таджикистан. 06.06.2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/38671.html>
18. Разминирование таджикско-узбекской границы начнется уже в мае. 17.04.2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uz.sputniknews.ru/20180417/uzbekistan-tadjikistan-granica-razminirovanie-7980299.html>
19. Таджикистан: алюминиевый завод ждет помощь правительства. 24.12.2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/international/2013/12/131224_tajik_aluminum
20. Абдулло Р. Таджикистан - Китай: четверть века прямых отношений // Центральная Азия и Кавказ. – 2015. – Т.18. – Вып.3-4. – С. 105-120.
21. Фармонова Д.Ж. Политическое, экономические и культурное сотрудничество Республики Таджикистан с государствами Центральной Азии в период независимости (1992-2007 гг.): Автореф... дисс. канд. ист. наук. – Худжанд, 2012. – 24 с.
22. Узбекистан направил письмо в ООН по поводу ухудшения экологической ситуации в северных районах Сурхандарьинской области. 06.06.2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2013/06/1223591#.UfvQCNIyKf0>

23. Какими участками намерены обменяться Кыргызстан и Таджикистан? 23.01.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rus.ozodi.org/a/tajik-kyrgyz-possible-exchange-/30392726.html>
24. Проблема не только в картах. Кто виноват в резком обострении ситуации на киргизско-таджикской границе? 03.05.2021. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fergana.news/articles/122061/>
25. В Кыргызстане рассказали, что происходит на границе с Таджикистаном. 01.05.2021. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://glavred.info/world/v-kyrgyzstane-rasskazali-chto-proishodit-na-granice-s-tadzhikistanom-10268823.html>

References

1. Bulvinskyi, A.H. (2020). Tadzhykystan v heopolitychniy strukturi tsentral'noaziys'koho rehionu: istorychnyy aspekt [Tajikistan in geopolitical structure of the Central Asian region: a historical aspect] *Istorychni peredumovy stanovlennya zovnishn'opolitychnoyi oriyentatsiyi krayin postradyans'koho prostoru* [Historical preconditions for the formation of the foreign policy orientation of the post-Soviet space]: zbirnyk naukovykh prats' / za zah. red. A.H. Bulvinskoho. K.: DU "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy", pp. 5-22. [In Ukrainian].
2. Iskandarov, K. (2008). Tadzhikско-afganskіe otnoшeniâ i perspektivy ih razvitiâ [Tajik-Afghan relations and prospects for their development] *Central'naâ Aziâ i Kavkaz* [Central Asia and Caucasus], 1, pp.145-156. [In Russian].
3. Ravšan zod, M. (2019). *Graždanskoe protivostoânie i mirotvorčeskij process v Respublike Tadzhikistan v 90-e gody XX v.* [Civil confrontation and peacekeeping process in the Republic of Tajikistan in the 90s of the twentieth century]: Dis... kand. ist. nauk. Dušanbe. [In Russian].
4. Iskandarov, K. *Vliânie afganskogo krizisa na situaciû v Tadzhikistane* [Impact of the Afghan crisis on the situation in Tajikistan]. [Online]. Available from: https://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_07_iskanderov.shtml [In Russian].
5. Burhanuddin Rabbani (ëks-prezident Afganistana): "Rahmonov - dostojnyj paren'..." (interv'û) [Burhanuddin Rabbani (ex-president of Afghanistan): "Rahmonov is a worthy guy ..." (interview)]. 2006. [Online]. Available from: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280> [In Russian].
6. Mohammadsadeg, M. (2012). *Kul'turnye svâzi Respubliki Tadzhikistan s Islamskoj Respublikoj Iran (1991-2011 gg.)* [Cultural ties of the Republic of Tajikistan with the Islamic Republic of Iran (1991-2011)]: Avtoref. dis. kand. ist. nauk. Dušanbe. [In Russian].
7. Ne'matov, I. (2016). *Islamskij faktor vo vzaimootnoшeniâh Respubliki Tadzhikistan i Islamskoj Respubliki Iran (konec XX načalo XXI vv.)* [The Islamic factor in the relationship between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran (late XX - early XXI centuries)]: Avtoref. dis. kand. ist. nauk. Dušanbe. [In Russian].
8. Abdrahmanov, A. (2007). Tadzhikistan: aktual'nye tendencii v èkonomike, vnutrennej i vnešnej politike [Tajikistan: current trends in the economy, domestic and foreign policy] *Central'naâ Aziâ i Kavkaz* [Central Asia and Caucasus], 6, pp. 25-41. [In Russian].
9. *Plata za proezd po "doroge smerti"* [Toll on the "road of death"]. 28.10.2019. [Online]. Available from: <https://fergana.news/articles/112022/>; *Iran i Tadzhikistan dogovorilis' vložit' \$8 mln v dostrojku "tonnelâ užasa"* [Iran and Tajikistan agreed to invest \$ 8 million in completion of the "tunnel of horror"]. 2019. [Online]. Available from: <https://fergana.media/news/108598/> [In Russian].
10. Dodihudoev, H. (2008). *Tadzhikistan – Iran: dostiženiâ i perspektivy sotrudničestva* [Tajikistan – Iran: Achievements and Prospects for Cooperation] *Central'naâ Aziâ i Kavkaz* [Central Asia and Caucasus], 2, pp.152-161. [In Russian].
11. Alimov, B.H. (2013) Geopolitičeskie realii Tadzhikistana v Central'noj Azii i persoâzyčnyj al'âns regiona [Geopolitical realities of Tajikistan in Central Asia and the Persian-speaking alliance of the region] *Vestnik Tadzhikskogo gosudarstvennogo universiteta prava, biznesa i politiki. Seriiâ*

- gumanitarnykh nauk* [Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Humanities Series], 3 (55), pp. 204-208. [In Russian].
12. Tošmuhhammadov, M. (2004). *Graždanskaâ vojna v Tadžikistane i postkonfliktnoe vosstanovlenie* [Civil war in Tajikistan and post-conflict reconstruction]. Sapporo. [Online]. Available from: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/040607tasmuhhammadov.pdf [In Russian].
 13. *Soglašenje o Kollektivnykh mirotvorčeskikh silah i sovmestnykh merakh po ih material'no-techničeskomu obespečeniiu (Moskva, 24 sentâbrâ 1993 goda)*. [Agreement on the Collective Peacekeeping Forces and joint measures for their material and technical support (Moscow, September 24, 1993)] [Online]. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_893#Text [In Russian].
 14. *O Kollektivnykh mirotvorčeskikh silah v Respublike Tadžikistan. Rešenje Soveta glav gosudarstv Sodružestva Nezavisimyykh Gosudarstv ot 21.06.2000 g.* [About the Collective Peacekeeping Forces in the Republic of Tajikistan. Decision of the Council of Heads of State of the Commonwealth of Independent States of June 21, 2000] [Online]. Available from: http://adilet.zan.kz/rus/docs/H000000193_ [In Russian].
 15. *Uzbekistan i Tadžikistan: konec holodnoj vojny i starye tajny* [Uzbekistan and Tajikistan: the end of the Cold War and old secrets]. 2018. [Online]. Available from: <https://regnum.ru/news/polit/2387873.html> [In Russian].
 16. *Tadžikistan i Uzbekistan vozobnovât aviasoobšenie* [Tajikistan and Uzbekistan will resume flights]. 2016. [Online]. Available from: <http://www.ato.ru/content/tadzhikistan-i-uzbekistan-vozobnovyat-aviasoobshchenie> [In Russian].
 17. *Dan start stroitel'stvu železnoj dorogi Turkmenistan-Afganistan-Tadžikistan* [The construction of the Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan railway has been started]. 2013. [Online]. Available from: <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/38671.html> [In Russian].
 18. *Razminirovanie tadžiksko-uzbekskoj granicy načnetsâ uže v mae* [Demining of the Tajik-Uzbek border will begin in May]. 2018. [Online]. Available from: <https://uz.sputniknews.ru/20180417/uzbekistan-tadjikistan-granica-razminirovanie-7980299.html> [In Russian].
 19. *Tadžikistan: alûminievyy zavod ždet pomoš' pravitel'stva* [Tajikistan: aluminum plant awaits government assistance]. 2013. [Online]. Available from: https://www.bbc.com/russian/international/2013/12/131224_tajik_aluminum [In Russian].
 20. Abdullo, R. (2015). Tadžikistan – Kitaj: četvert' veka prâmykh otnošenij [Tajikistan – China: a quarter of a century of direct relations] *Central'naâ Aziâ i Kavkaz* [Central Asia and Caucasus], 18, 3-4, pp. 105-120. [In Russian].
 21. Farmonova, D.Zh. (2012). *Polytycheskoye, ekonomyčeskoye y kul'turnoye sotrudnychestvo Respublyky Tadžykystan s hosudarstvamy Tsentral'noy Azyy v peryod nezavysymosti (1992-2007 gg.)* [Political, economic and cultural cooperation of the Republic of Tajikistan with the Central Asian states during the period of independence (1992-2007)]: Avtoref... dyss. kand. yst. nauk. – Khudzhand. [In Russian].
 22. *Uzbekystan napravyl pys'mo v OON po povodu ukhudshenyaya ekolohyčeskoy sytuatsyy v severnykh rayonakh Surkhandar'ynskoj oblasti* [Uzbekistan sent a letter to the UN on the deterioration of the environmental situation in the northern regions of the Surkhandarya region]. 2013. [Online]. Available from: <https://news.un.org/ru/story/2013/06/1223591#.UfvQCNIyKf0> [In Russian].
 23. *Kakimi uchastkamy namereny obmenyat'sya Kyrghyzstan y Tadžykystan?* [What areas do Kyrgyzstan and Tajikistan intend to exchange?]. 2020. [Online]. Available from: <https://rus.ozodi.org/a/tajik-kyrgyz-possible-exchange-/30392726.html> [In Russian].
 24. *Problema ne tol'ko v kartakh. Kto vynovat v rezkom obostrenyy sytuatsyy na kyrghyzsko-tadžyksoy hranytse?* [The problem is not only with the cards. Who is to blame for the sharp

aggravation of the situation on the Kyrgyz-Tajik border?]. 2021. [Online]. Available from: <https://fergana.news/articles/122061/> [In Russian].

25. *V Kyrhyzstane rasskazaly, chto proyskhodyt na hranytse s Tadzhykystanom* [In Kyrgyzstan told what is happening on the border with Tajikistan]. 2021. [Online]. Available from: <https://glavred.info/world/v-kyrgyzstane-rasskazali-chto-proishodit-na-granice-s-tadzhikistanom-10268823.html> [In Russian].

Бульвинский А.Г. Политика стран Центральной Азии и Среднего Востока относительно Таджикистана.

В статье анализируются основные направления политики в отношении Таджикистана соседних стран Центральной Азии и культурно родственных таджикам стран Среднего Востока. Гражданская война в Таджикистане между сторонниками светского и религиозного путей развития страны (1992-1997 гг.) вызвала неоднозначное отношение и политику со стороны различных государственных, политических и религиозных кругов Афганистана. Однако после того, как стало понятно, что борьба между светскими и исламистскими силами в Таджикистане может разрушить страну как таковую, культурно и языково близкая таджикам политическая элита Афганистана (Б. Раббани и А. Масуд) и Ирана (А. Рафсанджани) приложила весомых усилия для прекращения гражданской войны в Таджикистане в статусе посредников и проявила заинтересованность в стабильном развитии Таджикистана. В 2000-х гг. Иран отказался от попыток влиять на таджикскую политику с целью содействия становлению в Таджикистане религиозного государства, перейдя к сотрудничеству со светскими таджикскими властями в экономической сфере.

Важными вопросами, которые затрудняют отношения Узбекистана и Кыргызстана с Таджикистаном есть строительство таджиками крупных ГЭС на горных реках, что в Узбекистане считают угрозой национальной безопасности и нерешенные пограничные споры, которые являются источником постоянного обострения ситуации на киргизско-таджикской границе. В общем у Таджикистана сложные проблемы различного характера с большинством своих соседей (с Афганистаном – наркотрафик и исламистское воздействие, с Узбекистаном – водно-энергетические, с Кыргызстаном – пограничные), которые препятствуют выходу двусторонних отношений на новый качественный уровень.

Ключевые слова: Таджикистан, внешняя политика, Центральная Азия, Афганистан, Иран.

Bulvinskyi A. Central Asian and Middle Eastern policy towards Tajikistan.

The article analyzes the main policy directions towards Tajikistan, neighboring countries of Central Asia and culturally related to the Tajiks of the Middle East towards Tajikistan. The civil war in Tajikistan between supporters of the country's secular and religious paths of development (1992-1997) caused mixed attitudes and policies on the part of various state, political and religious circles in Afghanistan. However, after it became clear that the struggle between secular and Islamist forces in Tajikistan could destroy the country as such, the culturally and linguistically close to the Tajiks political elite of Afghanistan (B. Rabbani and A. Masood) and Iran (A. Rafsanjani) made significant efforts to end the civil war in Tajikistan as mediators and expressed interest in the sustainable development of Tajikistan. In the 2000s, Iran abandoned attempts to influence Tajik policy in order to promote the establishment of a religious state in Tajikistan, turning to cooperation with the secular Tajik authorities in the economic sphere.

Important issues complicating relations between Uzbekistan and Kyrgyzstan and Tajikistan are the construction by Tajiks of large hydropower plants on mountain rivers, which Uzbekistan considers a threat to national security, and unresolved border disputes, which are a source of constant aggravation in Kyrgyz-Tajik. In general, Tajikistan has complex problems of various kinds with most of its neighbors (with Afghanistan - drug trafficking and Islamic influences, with Uzbekistan - water energy, with Kyrgyzstan - border), which prevent bilateral relations to reach a new level of quality.

Keywords: Tajikistan, foreign policy, Central Asia, Afghanistan, Iran.